

УДК 94(476+477+438)“1941/1945”

*Ярослав АНТОНЮК***“БІЛОРУСЬКИЙ ФРОНТ” УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО
КОНФЛІКТУ (1941–1945)**

Проаналізовано причини, перебіг та наслідки українсько-польського конфлікту на території Брестської обл. Білорусі. Зазначено, що напруга та масштаби конфлікту були значно меншими, ніж на Волині, хоча політичний вплив на його розвиток мала німецька окупаційна адміністрація та загони радянських партизанів.

Ключові слова: конфлікт, окупаційна адміністрація, підпілля, радянські партизани, націоналістичні формування, співпраця.

Складні та нерідко трагічні українсько-польські відносини мають доволі давню історію. Проте саме події 1940-х років досі спричиняють неоднозначні оцінки істориків та напругу в суспільстві. Цьогоріч виповнюється 70-річчя Волинської трагедії. Науковці України, Польщі та інших країн багато зробили для вивчення проблеми. Утім донині є чимало “білих плям”, які перешкоджають цілісній оцінці конфлікту.

Польська й українська історіографії, зазвичай, ототожнюють українсько-польське протистояння з територією Волині, Холмщини, менше Галичини, оминаючи увагою цілий етнографічний регіон – Західне Полісся, який відіграв важливу роль у перебігу трагічних подій. Особливо недослідженими залишаються його північні межі – Берестейщина, Кобринщина, Пінщина та Столинщина, які нині входять до складу Брестської обл. Білорусі. Їх вивчення та аналіз дозволять по-новому оцінити масштаби протистояння, розкрити його причини, особливості і наслідки.

Огляд історіографії проблеми вказує на відсутність окремих досліджень із зазначеної тематики. Епізодично вона висвітлена у працях Володимира Сергійчука, Миколи Савицького, Івана Хміля та Івана Пущука. Тому стаття ґрунтується здебільша на документальній основі.

Захоплення німецькими військами наприкінці червня 1941 р. Берестейщини, Кобринщини та Пінщини загостило й без того непрості відносини між українцями та поляками¹. Конфлікт розпочався з перших днів окупації. 30 червня 1941 р. у м. Пінськ польська поліція арештувала двох членів ОУН(б), які приїхали проголошувати Акт відновлення самостійної Української держави. Лише завдяки втручання письменника Федора Дудка й архиєпископа Пінського та Поліського Олександра їх вдалося звільнити².

¹ Сергійчук В. Український здвиг. Волинь. 1939–1955 / В. Сергійчук. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 65.

² Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів: В-во “Літопис УПА”, 1997. – Т. 27: Петренко Р. За Україну, за її волю. Спогади / [ред. Г. Петренко, передм. Т. Гунчак]. – С. 33.

Члени та прихильники ОУН (б), скориставшись підтримкою німців, розпочали масштабну культурно-просвітницьку роботу серед місцевого населення. Було відкрито 159 українських шкіл, 2 технікуми, театр, видавали 2 українські газети³. Українцям вдалося взяти під контроль частину поліційних формувань Берестейщини, Кобринщини, Пінщини та Столинщини. Наприклад, до складу 104-го (Кобринського) штурмбатальйону з літа 1941 р. входили українці Кирило Бокун із с. Деревок Любешівського р-ну Волинської обл., Григорій Кисилевич із с. Заневичі Кобринського р-ну Брестської обл., Олексій Прокопчук із с. Ткач Пружненського р-ну Брестської обл. та Петро Веремей з с. Пісчанка Березівського р-ну Брестської обл.⁴. У поліції м. Столин служили жителі с. Городище Зарічненського р-ну Рівненської обл.: Іван Беленко, Володимир Беленко, Микола Савицький та Іван Мазонович⁵. Це не подобалося полякам, які вважали себе господарями цих земель.

Етнічно українські землі Білорусі 20 серпня 1941 р. перейшли до складу рейхкомісаріату “Україна”, який ділився на шість генеральних округ (генерал-бецирків). Територія Берестейщини, Кобринщини, Пінщини та Столинщини увійшла до генеральної округи “Волинь-Поділля”⁶. Керівництво округи на чолі з генерал-комісаром розмістилося в м. Луцьку⁷, що спричинило нову хвилю невдоволення місцевого польського населення. У донесені німецької поліції безпеки і Служб безпеки (СД) (нім. *Sicherheitsdienst Reichsführer-SS (SD)*) про реакцію місцевих мешканців на територіальні зміни, спричинені німецькою окупацією області, за 9 вересня 1941 р. зазначалося: “У Брест-Литовську спостерігаються хвилювання через невизначеність у розділі області. Це дає підстави для розповсюдження найбільш диких чуток. Пінськ: хвилювання в південній частині області спричинене пропагандою за незалежність зі сторони українців Волині. Як поляки, так і білоруси проти цієї пропаганди... Серед білорусів і поляків приєднання до рейхкомісаріату спричинило невдоволення, бо вони планували приєднатися до Генерал-губернаторства”⁸.

Поляки Західної України та Білорусі продовжували вважати, що живуть на території власної держави, яку тимчасово окупував ворог, а місцеве українське та білоруське населення – її громадяни. Головнокомандувач Збройних сил Польщі генерал Владислав Сікорський 30 липня 1941 р. підписав у Лондоні договір із послом СРСР Іваном Майським про відновлення дипломатичних відносин, тому сподівання поляків на повернення Східних кресів були закріплені міжнародними угодами⁹. Колишній вояк УПА Іван Хміль згадував про події літа 1941 р. у Бресті: “Поляки, яких у місті

³ Марусик Т. Минуле Берестейщини – драматичне, нинішнє – сумне, майбутнє – безперспективне / Т. Марусик // Шлях Перемоги. – 2004. – 14 січня.

⁴ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО) – Ф. Р-2771. – Спр. 1799. – Арк. 142–144.

⁵ Там само. – Спр. 1455. – Арк. 3.

⁶ ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953 гг.: Документы и материалы / [сост. В. Адамушко и др.; редкол. В. Адамушко и др.]. – Минск: Выш. Шк., 2011. – С. 212.

⁷ Ленартович Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: монографія / Ю. Ленартович. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – С. 165.

⁸ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. / [под ред. А. Артизова]. – Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – Т. 1: 1939–1943. – С. 425.

⁹ Вовк М. Военная политика Польши на бывших национальных восточных окраинах в годы Второй мировой войны в свете национальных проблем: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 “Всеобщая история” / М. Вовк. – Москва, 2009. – С. 230–231.

було немало, як і в усіх містах Західної України, були незадоволені. Та хоч Полісся було влучене до німецького новітнього новотвору «Райхскомісаріату України», – поляки адміністративно були панами положення і з східною усмішкою частенько цидили крізь зуби: – «Цо дочекалісьцесе України...» [мовою документа – Я. А.]¹⁰.

Поляки захопили майже всі господарсько-адміністративні установи. Особливо багато було їх серед керівників лісництв і державних господарств. Для оборони їм видали зброю¹¹. У Столинському надрайоні поляки, використовуючи службове становище, намагалися брати на роботу своїх співвітчизників. У випадку конкуренції за посади з українцями вони писали доноси на них німцям. Наприклад, поляк, управитель державного маєтку с. Терезівів Столинського р-ну Брестської обл., написав донос на члена ОУН(б). Невдовзі його заарештувала поліція, врятувався він лише завдяки оунівському прихильнику, який його звільнив¹². Це ж підтверджує звіт гебітскомісара області Брест-Литовська за січень–лютий 1943 р. генеральному комісарові Волині-Поділля Г. Шене: “Неблагонадійні для нас елементи з різних національних груп використовують німецьку адміністрацію для міжнаціональної боротьби один з одним. Місцями трапляються випадки, коли, наприклад, сільський староста, якщо він поляк, зловживає своїм становищем супроти українців, або якщо він українець, то робить те ж саме проти поляків. Я розбираю кожен такий випадок окремо і притягаю винних до відповідальності”¹³.

Після приходу німців активізував свою діяльність Союз збройної боротьби (СЗБ) (*Związek Walki Zbrojnej*), який діяв на території Брестської обл. ще з листопада 1939 р.¹⁴. Командантом СЗБ на теренах колишнього Поліського воєводства був поручник Франчішек Файкс (“Адам”, “Ординський”, “Бисжанський”) (літо–грудень 1941 р.)¹⁵.

Влітку 1941 р. ОУН(б) також розпочала розбудову територіальних одиниць підпілля на етнічно українських землях Білорусі. Було створено окрему Берестейську округу (терен) ОУН (б) під кодовою назвою “Лиман” на чолі з Миколою Свистуном (“Ярбеєм”) (літо 1941 р. – осінь 1943 р.). До її складу входили Берестейщина та Кобринщина, а також Ратнівський, Любешівський та частина Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. Окрім того, на території округи з травня 1943 р. діяв загін УПА “Помста Полісся” (4 сотні) на чолі з Григорієм Троцюком (“Верховинцем”). З липня 1943 р. терен “Лиман” як військовий надрайон увійшов до складу військової округи (ВО) запілля УПА “Тури”.

¹⁰ Хміль І. Українське Полісся / І. Хміль. – Чикаго: В-во Товариств колишніх вояків УПА в ЗСА і Канаді, 1976. – С. 247.

¹¹ Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський – “Клим Савур” / І. Марчук. – Рівне: Видавець Олег Зень, 2009. – С. 31.

¹² Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто, 2007. – Т. 11: Мережа ОУН(б) та запілля УПА та території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи і матеріали / [ред. П. Потічний]. – С. 225.

¹³ Гогун О. Гжегож Мотика. Від Волинської різанини до акції “Вісла”: польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. / О. Гогун // Український історичний журнал. – 2005. – Вересень–жовтень. – № 5. – С. 211.

¹⁴ Савинова Е. Народная борьба в Брестской области против немецко-фашистских оккупантов (1941–1944 гг.): дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02 “Отечественная история” / Е. Савинова. – Москва, 2008. – С. 144.

¹⁵ Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956 / [red.: R. Wnuk, S. Poleszak, A. Jaczyńska, M. Śladecka]. – Warszawa; Lublin, 2007. – S. 25.

Березівський (“Багно”), Пінський, Столинський (“Пуща”), Висоцький (“Нива”), Давид-Городецький (“Смерть”) р-ни увійшли до складу Столинського надрайону ОУН(б) “Зелень” (з вересня 1942 р. – “Гало”). Пінщина, яку лише частково охоплювала організаційна структура ОУН(б), утворювала надрайон “Болото”. З липня 1943 р. ця територія увійшла до складу ВО запліла УПА “Заграва”¹⁶.

Армія Крайова (АК) (Armia Krajowa), яка виникла в лютому 1942 р. на основі СЗБ, значно поступалася у військово-організаційній роботі ОУН(б). Лише наприкінці 1943 р. їй вдалося охопити мережею українські етнічні землі Білорусі. Так, Поліська округа АК на чолі з поручником Станіславом Добрянським (“Жук”, “Майстер”) (січень 1942 р. – червень 1944 р.), яка входила до складу Білостоцької обл. АК, поділялася на чотири інспекторати:

1. “Західний” (Брест). Дільниці: а) міська; б) повітова.
2. “Середній” (Кобрин). Дільниці: а) Кобрин; б) Коссово.
3. “Східний” (Пінськ). Дільниці: а) Пінськ; б) Дрогичин; в) Лунінець; г) Столин.
4. “Північний” (Пружани). Дільниці: а) Пружани; б) Високо-Литовськ.

Окремо до складу Поліської округи входила дільниця Камінь-Каширськ, яка охоплювала північні райони Волинської обл.¹⁷

На відміну від українського, польське підпілля концентрувалося переважно в містах. Так, у розвідувальному звіті ОУН(б) за січень 1943 р. повідомлялося: “В Березівському р-ні поляки почали масово об’єднуватися у організації та виїжджати у міста... у Столині щодено різали 150 корів та 35 свиней, до цього вистачало 60 корів на день”¹⁸.

Розбудовуючи організаційну мережу, поляки намагалися залучити до її складу також місцеве православне населення. Зокрема в листопаді 1942 р. на території Столинського р-ну (Пінщина), в місцях, де не мали власних людей (залізниця над р. Случ), вербували до неї українців. Надрайонному провідникові ОУН(б) “Круку” вдалося виявити таку особу в с. Стахів Столинського р-ну Брестської обл. Завдяки його двоюрідному брату, члену ОУН(б), з’ясувалося, що він одержав завдання “списувати всіх тих людей, що говорять, «За Польщі було добре жити», нікому про це не говоривши”¹⁹. Поляки намагалися заручитися підтримкою і білорусів. Відозва польського еміграційного уряду в Лондоні до вояків АК давала з цього приводу такі інструкції: “У заяві до білорусько-кривуцького населення, це нове визначення треба використати у зверненні рівнозначно з білоруською мовою, належить запевнити білоруське населення щодо вільного вживання власної мови у гминах, старостах і громадських судах, у самоврядних інституціях, а також щодо загальної і середньої школи, а решта – як у зверненні до українського населення”²⁰.

Підпілля ОУН(б) стежило за польською пропагандою та протидіяло їй. У звіті політичної референтури ОУН(б) із Давид-Городецького р-ну Брестської обл. “Яр”

¹⁶ Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) та запліла УПА на Волині та Південному Поліссі (1941–1944) / В. Ковальчук // Літопис УПА. Бібліотека. – Торонто; Львів: В-во “Літопис УПА”, 2006. – Т. 7. – С. 19–36.

¹⁷ Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956 ... – S. 25.

¹⁸ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 11 ... – С. 234.

¹⁹ Там само. – С. 226.

²⁰ Савицький М. Історія польсько-українських конфліктів / М. Савицький. – Київ: В-во ім. Олени Теліги, 2005. – С. 133.

за серпень 1943 р. зазначалося: “Населення вважає себе білорусами. За українців мають себе лише одиниці. До цього спричинили, за німецької окупації ляхи, ведучи пропаганду, мовляв, якщо запишетесь білорусами, приділять їх до Білорусії і будуть платити менші контингенти, бо Україна є багата і платитиме більші контингенти. Поляки мають в тому свою ціль”²¹. У серпні 1943 р. із метою національного освідомлення місцевих українців штаб ВО “Тури” видав листівку “Українці Полісся!”, в якій зазначалося: “Польща боялася, щоб поліщуки не довідалися, що вони частина 45-мільйонного українського народу, почали добиватися своїх прав і охрестили вас польські пани «тутешніми»”²².

Структура польського й українського націоналістичного підпілля на Західному Поліссі свідчить, що обидві сторони претендували на контроль за цією територією, що й призвело до збройного протистояння між ними.

Наприкінці березня 1943 р. українська допоміжна поліція Волині та Полісся за наказом Проводу ОУН(б) перейшла в підпілля й одразу розпочала боротьбу з німцями. Нечисленні прибічники ОУН(м) у Білорусі продовжували співпрацювати з німцями. Наприклад, Олександр Когут із с. Тростянець Луцького р-ну Волинської обл. (учасник ОУН з 1931 р.), до 1944 р. залишався заступником Кріпо (кримінальної поліції) м. Брест²³.

Все-таки більшість колишніх українських поліцаїв Берестейщини, Кобринщини, Пінщини й Столинщини приєдналися до повстанців та повернули зброю проти німців. Зокрема в березні 1943 р. вони здійснили успішний напад на німецьку в’язницю у Пінську²⁴. Українські поліцаї Березівського шугманшафту, які у квітні 1943 р. організовано перейшли в підпілля, стали основою куреня УПА Павла Климука (“Назара”, “Криги”)²⁵. До повстанців приєдналися й співробітники німецької окупаційної адміністрації. Так, 23 березня 1943 р. у бою з німцями поблизу с. Нижні Теребежі Столинського р-ну Брестської обл. загинув колишній сільський староста Олексій Ярошевич, який очолював підрозділ повстанців²⁶.

У цей час сконцентровані в містах поляки максимально використовували ситуацію для боротьби з українцями. Інформаційний звіт ОУН із Пінщини за 1943 р. повідомляв: “...польський елемент посів усі важливі посади державної адміністрації, транспорту, комунікацій, зв’язку, фінансів. У польських руках лігеншафти... Господарську, фінансову та скарбову політику німецької влади штовхають у тому напрямі, що вона, падаючи всім своїм тягарем на українське громадянство, звільнила досить поважно поляків... У відношенні ж українців перед німцями поляки виступають в характері покривдженої сторони”²⁷.

²¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 35.

²² Там само. – Ф. 3837. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 3.

²³ Архів управління Служби безпеки України у Волинській області (далі – Архів УСБУ ВО). – Спр. П-1546. – Арк. 18.

²⁴ *Ленартович Ю.* Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: монографія. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – С. 219.

²⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 371. – Т. 66. – Арк. 350–353.

²⁶ *Сергейчук В.* Український здвиг ... – С. 66.

²⁷ *Пушук І.* Українська Повстанська Армія на Берестійщині / І. Пушук. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – С. 98.

Житель с. Нижні Теребежі Столинського р-ну Брестської обл. Федір Кондрат згадував: “Спочатку німці не знали про бандерівську партизанку, аж поки їм про нас не розповіли поляки. У місті Горodne комендантом поліції був поляк Ігнаць Матюг, а допомагав йому брат Мар’ян. Вони вислідили, що я в ОУН, і організували на мене напад міських хлопців. На щастя, я був не один, ще й допомогли хлопці з села Бутів, і ми їх перемогли. Але мене арештувала поліція. Поліцаї били мене, однак я вирвався і втік через вікно”²⁸. У смт. Антопіль Дорогичинського р-ну Брестської обл. за доносом поляків гестапо арештувало та розстріляло місцевого вчителя-українця Х. Черника. Йому пригадали те, як у вересні 1939 р. роззброював польських солдатів, які відступали. У 1942 р. поляки вкинули до колодязя П. Жилавого – українця, перекладача при німецькому комісарові м. Кобрини Кригері. За доносом поляків німці розстріляли у Бресті голову Українського допомогового комітету Йосипа Сацевича та його секретаря Василя Пархотіна²⁹. Й. Сацевичу не допомогло навіть те, що він працював пропагандистом при окружному гебітскомісарові м. Кобрин³⁰, а В. Пархотіну, що обіймав посаду директора “Віртшафтс-банку” в м. Кобрині³¹.

Завдяки агентурі поляки намагалися також впливати на союзні німцям угорські війська. Так, 8 грудня 1943 р. на станції Горинь українець з угорського гарнізону вбив поляка та негайно був за це розстріляний. 13 грудня 1943 р. за доносом поляків у с. Теребіжів Столинського р-ну Брестської обл. угорці арештували місцевого жителя, брат якого був в УПА, а іншим двом вдалося втекти³².

Використовуючи концентрацію поляків у містах та ворожнечу з українцями, німці активно залучали їх до каральних операцій проти останніх³³. Звіт політичної референтури ОУН(б) Столинщини за 1943 р. повідомляє: “Поляків у опанованому нами терені нема. Вони живуть частіше по містах та бувають на службі в німців, або пішли до червоних партизан. Грабують наші села, тероризують селян, які їх бояться”³⁴. Зокрема 17 жовтня 1943 р. німці та польська поліція напали на с. Річиця в кількості 180 осіб, пограбували селян, спалили 80 будинків, вбили 6 селян, а 50 забрали з собою. Вертаючись через с. Хотешів, спалили вітряка, вбили одну особу й одну поранили³⁵.

Інколи оунівці чинили карателям успішний збройний спротив. Федір Кондрат згадував про бій на хуторі Крушана поблизу с. Верхні Теребіжі: “Коли німці оточили нас, тоді поїхали в Столін, привезли на дев’ятьох машинах три рази поляків, озброїли їх. Привезли поляків на хутір, вивели на рівну площу під хутором і направили на нас. Вони збилися, як худоба в гурт. Кожен хотів скоріше добігти до нас. Вони не знали, що німці їх обдурили, сказали, що їм відомо, що бандерівців всього 25 чоловік і в них є 5 крісів, а у 20-ти – сокири. Тоді поляки відважно побігли до нас, бо їм пообіцяли німці нас привезти в місто живими, а там з нами

²⁸ Кондрат Ф. Ми стали волі на сторожі / Ф. Кондрат. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 7.

²⁹ Хміль І. Українське Полісся / І. Хміль. – Чикаго: В-во Товариств колишніх вояків УПА в ЗСА і Канаді, 1976. – С. 198–199.

³⁰ ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. ... – С. 408.

³¹ Хміль І. Українське Полісся... – С. 198–199.

³² Літопис УПА. Нова серія. – Т. 11 ... – С. 307.

³³ Патриляк І. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. Патриляк, М. Боровик. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2010. – С. 443.

³⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1 – Спр. 128. – Арк. 6.

³⁵ Там само. – Спр. 115. – Арк. 1.

розправлялись. А сталося зовсім по-іншому. Що мали поляки прийти і нас провадити на шнурках, то привезли німці після бою з нами 9 машин трупів поляків”³⁶.

Аналіз непростіт ситуації, що склалася на Берестейщини, поданий у документі ОУН (б) “Вістки з ПЗУЗ”, написаному восени 1943 р.: “За німців число поляків у Бересті помітно збільшилось. Причина та, що в корінній Польщі гештапо постійно винищує польську інтелігенцію, тому польські політичні діячі і всякі інші «патріоти» з Варшави, Познанщини і т. п. шукають захисту на українських землях, зокрема по містах, м. ін. і в Бересті. Хоч формально урядовою поруч німецької є українська мова, то поляки вперто урядують польською мовою. Коли селянин звертається до урядовця-поляка на українській мові, ризикує тим, що його справа не буде ніколи поладнана. Поляки добре запам’ятали, котрі села в час розвалу Польщі роззброювали польських жовнів. Тепер польська інтелігенція, що добре володіє німецькою мовою і має на німців великі впливи, заохочує німців до винищування тих сіл. Німці радо йдуть на таку провокацію і під впливом польських цькувань вистрілюють їм палять цілі села з українською людністю. До половини 1943 р. німці й поляки в німецьких мундирах вистріляли понад 10000 цивільного українського населення на Берестейщині. Таку провокаційну роботу робили поляки найбільше в 1942 році, коли мали чисельну перевагу в рядах поліції. В половині 1943 р. їх число в поліційних відділах ще становило одну четверту, а то й третю частину. Поляки в Бересті добре організовані. Вони постійно контактують з Варшавою через своїх залізничників”³⁷.

У відповідь на репресії німців, здійснювані силами польської поліції, підпілля ОУН і УПА відповідало каральними операціями проти поляків. Наприклад, згідно з доповідною запискою секретаря Пінського підпільного обкому Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У) Пантелеймона Пономаренка наприкінці 1943 р. сотня УПА з Рівненської обл. знищила 10 польських сімей в с. Дуброва Столинського р-ну Брестської обл. та швидко повернулася назад³⁸. 9 листопада 1943 р. повстанці напали на м. Любешів Волинської обл., де загинуло 127 поляків. Більшість із них згоріли в будинку Казимира Бутмана³⁹.

Перемоги Червоної армії на фронтах, розрив 25 квітня 1943 р. дипломатичних відносин СРСР із польським урядом у Лондоні та посилення терору УПА щодо поляків, який не могли стримати німці, призвели до масового поповнення ними загонів радянських партизанів. Так, ще 20 липня 1943 р. із загону ім. О. Суворова Пінського партизанського з’єднання було виділено польський загін ім. Костюшка (командир Чеслав Клім, а пізніше – Чеслав Вархоцький)⁴⁰. Його поповнило багато поляків із північних районів Волинської обл., які постраждали від підрозділів УПА й українських відділів самооборони. У жовтні 1943 р. на базі партизанського загону Юзефа Собесяка (“Макса”) було створено партизанську бригаду ім. М. Фрунзе, а пізніше – польську партизанську бригаду “Грюнвальд”⁴¹.

³⁶ Кондрат Ф. Ми стали волі на сторожі / Ф. Кондрат. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 32.

³⁷ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1990. – Т. 2: Німецька окупація. Бойові дії УПА. Книга друга / [ред. П. Потічний]. – С. 203–204.

³⁸ ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. ... – С. 105.

³⁹ Архів УСБУ ВО. – Спр. П-386. – Арк. 25.

⁴⁰ Соколенко О. Альбом партизанської слави українського народу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. / О. Соколенко. – Київ: Об’єднання Всесвіт, 2012. – С. 173.

⁴¹ Там само – С. 166.

На Пінському Поліссі активно діяло польське партизанське з'єднання Роберта Сатановського, яке перебувало в тісному контакті з партизанськими з'єднаннями Василя Бегми й Олександра Сабурова⁴². Розвідувальний звіт УПА за жовтень 1943 р. повідомляв, що близько 1000 поляків скупчилися в районі Столин та с. Осова, частина з них на чолі з Бужинськими приєдналися до радянських партизанів⁴³.

Інформацію про перебування великої кількості поляків у загонах радянських партизанів підтверджують і повстанські документи пізнішого періоду. Наприклад, в інформації УПА з Берестейщини за січень 1944 р. зазначалося: "...число червоних зменшилося. Діють тільки невеликі групи і то переважно місцеві комуністи та поляки, які масово пішли до червоних. Вони виконують роль розвідувальних груп і винищують свідомий український елемент по селах. Створено спеціальний відділ ім. Костюшко, який складався з поляків"⁴⁴.

Важливість для радянських партизанів Білорусі "польського чинника" підтверджує листівка "До українських націоналістів" за 1943 р.: "Ми, партизани, неодноразово звертались до вас з закликом, щоб ви перестали знищувати ні в чому неповинні польські сім'ї... Проте, звірське винищення поляків продовжується... Не залишимо в спокої ні вас, ні ваші сім'ї. Ви будете винні в загибелі ваших дітей. За смерть кожної польської дитини, жінки, сім'ї – ми відповімо вашим винищенням, за кожен постріл направлений проти нас, – ми відповімо тисячею автоматних пострілів"⁴⁵.

Позицію українського націоналістичного підпілля щодо поляків Берестейської обл. відображає звіт УПА з Берестейщини за січень 1944 р.: "Поляки ведуть дволичну роль. Одна частина свідомо допомагає червоним, а друга вислужується німцям"⁴⁶. Ще промовистіша маршова пісня УПА "Кобринячка":

Ми тут батьківці від віку
Боліт, борів і полів! –
І не хочемо опіки
Ні ляхів, ні москалів!⁴⁷.

Про плани поляків щодо Східних кресів можна дізнатися з "Проекту меморандуму до вирішення української й білоруської проблеми в Польщі" за березень 1944 р.: "...з плином часу польсько-білоруські відносини погіршуватимуться. Цей аргумент, як і необхідність здобуття вільної землі для селян-поляків, говорить про те, що й білоруське населення (як і українське) слід переселити далі на схід, на терени Радянської Білорусі"⁴⁸.

Довгий час підрозділи АК утримувались від активної діяльності на Берестейщині. У той час вони зосередили свої військові сили на боротьбі з білоруськими та

⁴² Соколенко О. Альбом партизанської слави... – С. 541.

⁴³ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 11 ... – С. 289.

⁴⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 115. – Арк. 4.

⁴⁵ ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. ... – С. 101–102.

⁴⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 115. – Арк. 4.

⁴⁷ Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / В. Сергійчук. – Тернопіль: В-во "Тернопіль", 1996. – С. 155.

⁴⁸ Савицький М. Історія польсько-українських конфліктів / М. Савицький. – Київ: В-во ім. Олени Теліги, 2005. – С. 297–298.

литовськими націоналістами на Віленщині⁴⁹. Лише наприкінці 1943 р. ситуація почала змінюватися. Так, у розвідувальному звіті УПА за 25 грудня 1943 р. зазначалося: “В Столині поляки зорганізувались, збирають речі та продукти для своїх партизан. В день 11 листопада відзначали своє національне свято, при цьому вивішували свої прапори”⁵⁰.

Напередодні операції “Буря”, весною 1944 р., Поліська округа АК нараховувала не більше 4 300 законспірованих членів. Незначних запасів зброї невисотачало навіть для формування невеликих відділів. Тому партизанські відділи АК були відносно слабкі та не змогли повністю опанувати терен⁵¹.

Про слабкість підрозділів АК на Берестейщині свідчить інформаційний звіт ОУН(б) із Дивинського р-ну за лютий 1944 р.: “В с. Боровиці стоїть польська партизанка, яка нараховує близько 200 осіб. Час від часу вона приїжджає в с. Повіть та в інші села. Говорять, що українці нічого не завоюють, тому що всіх ненавидять, стріляють нас, жидів, циган і росіян...”

В околицях Доманова стоїть загін поляків близько 400 осіб. Дня 1 лютого 1944 р. поляки роззброїли 12 осіб червоних партизан, які з цього дивувалися... Дня 7 лютого 1944 р. в с. Доманові мадяри розбили польську партизанку, яка складалася з 400 осіб. Залишилось лише 24 особи, які розповідали про свою поразку”⁵².

Незважаючи на відсутність достатніх військових сил й опанування терену підрозділами УПА, керівництво Поліської округи АК приєдналося до операції “Буря”. На Берестейщині, Кобринщині, Пінщині та Столининці її провела 30-та піхотна дивізія АК на чолі з підполковником Генріком Краєвським (“Лісним”, “Часкою”). Для цього з мобілізованих поляків сформували 82-й та 83-й партизанські батальйони поручника Чеслава Градзького (“Лося”, “Кременя”) і капітана Альфреда Пачковського (“Давида”) (близько 1500 вояків)⁵³. Наслідком операції “Буря”, через яку поляки зазнали багатьох жертв, було доволі швидке роззброєння радянськими органами держбезпеки частини підрозділів АК. Політично вона не принесла їм жодних очікуваних дивідендів⁵⁴. Улітку 1944 р. Поліська округа АК знову зазнала значних втрат, спричинених арештами її активних членів органами Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) та переселенням поляків за лінію Керзона. Натомість з’явилися численні відділи УПА, які намагалися перекрити на півночі Полісся рух фронту⁵⁵.

З того часу АК остаточно припинила боротьбу з українськими повстанцями, а 19 січня 1945 р. її офіційно розпустив уряд Польської Народної Республіки. Частина вояків не погодилася з рішенням керівництва і продовжувала протистояти радянській владі⁵⁶. У доповіді секретаря Брестського обкому Комуністичної партії (більшовиків) Білорусі (КП(б)Б) Михайла Тупіцина за 1 грудня 1944 р. повідомлялося: “11 листопада 1944 р. в с. Пелище Каменецького р-ну польські націоналісти вивісили два польські

⁴⁹ *Вовк М.* Военная политика Польши на бывших национальных восточных окраинах в годы Второй мировой войны в свете национальных проблем: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 “Всеобщая история” / М. Вовк. – Москва, 2009. – С. 230.

⁵⁰ ОУН–УПА в Беларусі, 1939–1953 гг. – С. 84.

⁵¹ Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956... – S. 25.

⁵² ЦДАВО України. – Оп. 1.– Ф. 3833. – Спр. 138. – Арк. 13–14.

⁵³ Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956... – S. 25.

⁵⁴ *Вовк М.* Военная политика Польши ... – С. 231.

⁵⁵ Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956... – S. 25.

⁵⁶ *Вовк М.* Военная политика Польши ... – С. 230.

націоналістичні прапори з написом «Нех жие Польська». В Лукашівській сільраді Пружанського р-ну польська частина населення відкрито виказувала своє небажання бути радянськими громадянами, заявляли, що хочуть перейти за Буг в Польщу і всіляко ігнорували постанови сільради⁵⁷. Протягом липня 1945 р. поляки Новосільської сільради Дивинського (тепер Кобринського) р-ну Брестської обл. бойкотували збір підписів для встановлення радянської влади⁵⁸. Антирадянською діяльністю поляків цікавило й оунівське підпілля. В інформаційному повідомленні ОУН(б) із Берестейської округи зазначено: “10 серпня 1945 р. в м. Янові польські партизани зняли з посту двох бійців ЧА й забрали живими двох лейтенантів. 25 серпня 1945 р. в Пінську АК перевела чистку сексотів з-посеред польських родин”⁵⁹.

Незважаючи на нещодавню ворожнечу, співпраця між українськими, польськими та білоруськими націоналістами швидко налагоджувалася. Так, на північному сході Новогрудського округу АК (осередок “Гарт”) у відділі поляків записувалися місцеві православні поліщуки. Наприклад, із них склався відділ сержанта Чеслава Ромашевського (“Нагана”). Відділам із “Гарту” вдалося навіть налагодити контакти з УПА⁶⁰.

Про спроби переговорів між польським й українським підпіллям свідчать також протоколи допиту заступника командира ВО “Тури” Миколи Павловича (“Яворенка”): “Наприкінці січня 1945 р. я розмовляв з секретарем «Верховинця» – «Малим», який мені розповів, що восени 1944 р. «Погідний», який знаходився при «Верховинцю», в районі Дніпробугського каналу, ходив домовлятися з бандою Армії Крайової про спільну боротьбу проти радянської влади, але пройти канал йому не вдалося, так як в цьому районі було багато радянських частин”⁶¹. У протоколі допиту слідчим Українського народного комісаріату державної безпеки (УНКДБ) Пінської обл. учасника УПА Антона Карповича за грудень 1944 р. зазначається: “Керівник банди УПА «Рись» на зібранні керівників місцевих бандгруп поставив завдання, щоб українці, білоруси та поляки об’єдналися у своїй боротьбі в єдиний блок – спільної боротьби проти радянської влади”⁶².

Зміни у ставленні польського населення до оунівського підпілля фіксують численні документи. Так, у звіті УПА “Про положення в більшовицькому заплілі з другої половини травня 1944 р.” повідомлялося: “При переході на схід, відділи УПА затримуються на польських колоніях, поляки добровільно дають їм харчі, виставляють варту, переводять через НКВД”⁶³. Суспільно-політичний огляд ОУН(б) із Пінщини за 26 вересня 1945 р. повідомляв: “Поляки творили разом з більшовиками одну партизанку за німецької окупації... Пізніше цивільне польське населення, пізнав більшовицьку та пізніше наші ідеї, стало сприяти нашій боротьбі і були пасивні в боротьбі більшовиків проти нас”⁶⁴.

⁵⁷ ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. ... – С. 222.

⁵⁸ Там само. – С. 306.

⁵⁹ *Сергійчук В.* Український здвиг ... – С. 575.

⁶⁰ *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956 ...* – S. 25.

⁶¹ Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто, 2011. – Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952. Книга друга / [ред. П. Потічний]. – С. 98.

⁶² ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. ... – С. 294.

⁶³ ГДА СБУ. – Ф. 62. – Спр. 4. – Т. 53. – Арк. 53.

⁶⁴ ГДА СБУ. – Ф. 62. – Спр. 4. – Т. 77. – Арк. 426.

Отже, аналізуючи українсько-польський конфлікт на Берестейщині, Кобринщині, Пінщині та Столинщині, можна виділити його особливості:

– поляки мали більший вплив у німецькій окупаційній адміністрації, що загострило їх протистояння з українцями;

– обидві сторони вважали ці території своїми, Союз збройної боротьби та ОУН(б) розбудовували власну підпільну мережу та намагалися залучити до співпраці нейтральне місцеve населення;

– участь поляків у німецьких каральних операціях проти українців стала однією з головних причин збройного протистояння;

– починаючи з весни 1943 р., поляки вступали до радянських партизанських з'єднань, які вели боротьбу з підрозділами УПА;

– військові сили АК були нечисленними та суттєво не впливали на ситуацію;

– підрозділам УПА не вдалося взяти під контроль значні території Білорусі та доводилося базуватися в сусідніх – Волинській та Рівненській – областях;

– через слабкість обох сторін збройного конфлікту його напруження та кількість жертв була порівняно незначною;

– встановлення радянської влади на звільнених від німців землях об'єднало українських та польських націоналістів у боротьбі зі спільним ворогом.

Жодна сторона серйозно не брала до уваги “білоруський фактор”, якому судилося вирішити майбутню долю Берестейщини, Кобринщини, Пінщини та Столинщини. Винищення поляками й українцями один одного в надії закріпити за собою Холмщину, Волинь, Західне Полісся і Галичину суттєво не вплинуло на майбутній розподіл цих земель. Його вирішив Йосип Сталін, не особливо зважаючи на етнічну ситуацію в регіоні.

Iaroslav Antonyuk. The “Belarusian Front” of Ukrainian-Polish conflict (1941–1945).

The article analyses reasons, course and consequences of the Ukrainian-Polish conflict in the Brest region of Belarus. It proves that the German occupation administration and detachments of Soviet partisans had a significant impact on its development. The detachments of Ukrainian and Polish nationalists were not numerous enough to control the territory of the whole region. Due to these circumstances, the conflict in Brest region was less bloody than in Volhynia.

Key words: conflict, occupation administration, underground, Soviet partisans, nationalist detachments, cooperation.

Ярослав Антоноук. “Белорусский фронт” украинско-польского конфликта (1941–1945)

Проанализированы причины, ход и последствия украинско-польского конфликта на территории Брестской области Белоруссии. Доказано, что значительное влияние на его развитие имела немецкая оккупационная администрация и отряды советских партизан. Подразделения украинских и польских националистов, в силу своей малочисленности, не сумели полностью овладеть территорией. В силу этих обстоятельств, противостояние оказалось менее кровавым чем на Волыни.

Ключевые слова: конфликт, оккупационная администрация, подполье, советские партизаны, националистические формирования, сотрудничество.